

РОЗДІЛ 2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.1.13>

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ МІЖНАРОДНИХ ПРАВОЗАХИСНИХ ІНСТИТУЦІЙ

Безсонова М.В.,
*кандидат юридичних наук,
помічник заступника голови
Східного апеляційного господарського суду
ORCID: 0009-0002-8361-726X
e-mail: megagarant.legal@gmail.com*

Безсонова М.В. Поняття та ознаки міжнародних правозахисних інституцій.

У статті проаналізовано різні підходи до тлумачення поняття міжнародної правозахисної інституції. Запропоновано авторське визначення поняття міжнародної правозахисної інституції, під якою слід розуміти міжнародне об'єднання, наділене відповідними державами і (або) іншими утвореннями власною міжнародною правосуб'єктністю, засноване на підставі міжнародного договору або іншого документа, передбаченого нормами міжнародного права, метою діяльності якого є досягнення цілей, що пов'язані із захистом прав і свобод особи, і яке, як правило, має власну систему органів, що діють на постійній основі.

Відзначено, що у процесі формування інституту міжнародних організацій основну увагу держав було сконцентровано на створенні міжнародних міждержавних організацій, які здійснювали та продовжують здійснювати значний вплив на хід світових подій. Міжнародні міждержавні організації виступають одним із трьох важливих інститутів, за допомогою яких здійснюється міждержавне співробітництво. Створені відповідно до спеціальних міжнародних договорів, вони мають міжнародну правосуб'єктність і чітко визначену організаційну структуру, відображають основні цілі, завдання та компетенцію та діють відповідно до норм міжнародного права.

Незважаючи на те, що міжнародні правозахисні інституції мають субсидіарний характер відносно національних органів захисту, вони здійснюють неабиякий вплив шляхом прийняття відповідних рішень за результатами розгляду індивідуальних звернень від жертв порушень прав та свобод. Процес звернення за захистом прав та свобод до міжнародних правозахисних інституцій – це свого роду одна із форм активності відповідного суб'єкта права.

У статті виокремлено основні ознаки міжнародних правозахисних інституцій, до яких віднесено: 1) договірна основа, 2) наявність визначених цілей, 3) відповідна організаційна структура, 4) наявність самостійних прав та обов'язків, 5) можливість розгляду заяв від жертв порушень прав та свобод та ухвалення відповідних рішень (висновків, рекомендацій), 6) можливість впливу на державу-відповідача, що порушує права та свободи особи, 7) постійний характер діяльності.

Ключові слова: міжнародні правозахисні інституції, права людини, механізм забезпечення прав, міжнародні зобов'язання, захист прав людини.

Bezsonova M.V. Concepts and signs of international human rights institutions.

The article analyzes various approaches to the interpretation of the concept of an international human rights institution. The author's definition of the concept of an international human rights institution is proposed, which should be understood as an international association endowed by the relevant states and (or) other entities with its own international legal personality, based on an international treaty or other document provided for by the norms of international law, the purpose of which is achieving goals related to the protection of the rights and freedoms of a person, and which, as a rule, has its own system of bodies acting on a permanent basis.

It was noted that in the process of forming the institute of international organizations, the main attention of the states was focused on the creation of international intergovernmental organizations, which have executed and continue to execute a significant influence on the course of world events. International interstate organizations are one of the three important institutions through which interstate cooperation is carried out. Created in accordance with special international treaties, they have international legal personality and a clearly defined organizational structure, reflect the main goals, tasks and competence and act in accordance with the norms of international law.

Despite the fact that international human rights institutions have a subsidiary character to national protection bodies, they provide considerable influence by making appropriate decisions based on the results of consideration of individual appeals from victims whose rights and freedoms are violated. The process of applying for the protection of rights and freedoms to international human rights institutions is a kind of one of the forms of activity of the relevant legal entity.

The article highlights the main characteristics of international human rights institutions, which include: 1) contractual basis, 2) existence of defined goals, 3) appropriate organizational structure, 4) existence of independent rights and obligations, 5) possibility of considering applications from victims of rights violations and freedoms and the adoption of relevant decisions (conclusions, recommendations), 6) the possibility of influencing the defendant state, which violates the rights and freedoms of a person, 7) the permanent nature of the activity.

Key words: international human rights institutions, human rights, rights enforcement mechanism, international obligations, protection of human rights.

Постановка проблеми. Україна впровадила у власне законодавство міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою, а отже, і цілу низку міжнародних договорів по захисту прав людини. У результаті, фактично, у національний правопорядок була запроваджена зовсім нова структура нагляду за дотриманням законодавства – міжнародні органи захисту прав людини. Втім, як свідчить практика, сучасний вітчизняний правозахисний механізм все ще залишається досить далеким не лише від теоретичного ідеалу, а й від існуючих західних зразків. І хоча правозахисна діяльність кожної країни істотно обумовлена особливостями її національної правової системи, саме перевірені часом і практикою міжнародні стандарти дають досить чітке уявлення про її найбільш ефективну модель.

Формування ефективних інструментів захисту прав людини в Європі є складовою загальносвітових тенденцій, що, у свою чергу, приводить до запровадження європейських цінностей демократії та свободи в Україні в умовах її європейської інтеграції. Проголошені в Україні права людини та громадянина можна фактично вважати гарантованими тільки тоді, коли в національному праві будуть закріплені як внутрішньодержавні, так і міжнародні гарантії їх реалізації та можливості використання різних передбачених національним законодавством та міжнародними договорами шляхів відновлення та захисту порушених прав. Тому діяльність таких міжнародних правозахисних інституцій вимагає наукового осмислення та розроблення відповідного категоріального апарату.

Аналіз актуальних наукових досліджень і публікацій. До вказаної наукової проблеми у своїх працях зверталися вітчизняні та зарубіжні вчені, серед яких слід відзначити М. Антонович, Ю. Бисагу, М. Гнатовського, Л. Дешко, Л. Луць, Н. Мішину, М. Орзіха, П. Рабіновича, Ю. Тодіку, Ю. Фрицького, Ю. Шемшученка та інших. Однак, попри значний внесок названих вчених у розвиток правової науки, окремі аспекти у визначенні поняття та розкриття ознак правозахисних інституцій залишаються висвітлені не в повній мірі, що зумовлює актуальність цієї статті.

Метою наукової статті є науково-теоретичне дослідження поняття та ознак міжнародних правозахисних інституцій шляхом системного аналізу положень міжнародно-правових документів.

Виклад основного матеріалу. З плином часу традиційними напрямками міжнародно-правового захисту прав людини стали, по-перше, розробка та укладення загальноновизнаних конвенцій та рекомендацій (23 документи), по-друге, утворення спеціальних міжнародних органів у сфері захисту прав людини (більше 60), по-третє, укладення спеціальних міжнародних договорів у сфері захисту прав людини, у тому числі регіональних угод (більше 400).

У процесі формування інституту міжнародних організацій основну увагу держав було сконцентровано на створенні міжнародних міждержавних організацій, які здійснювали та продовжують здійснювати значний вплив на хід світових подій. Міжнародні міждержавні організації

виступають одним із трьох важливих інститутів, за допомогою яких здійснюється міждержавне співробітництво. Крім міжнародних організацій, йдеться про міжнародні конференції, комісії та комітети. Для них використовується один термін, який часто зустрічається у практиці й має назву «міжнародний орган». Втім, кожному із таких інститутів належить самостійне місце в системі міждержавних відносин і нормативний зміст їх правового статусу в цій системі неоднаковий.

Розвиток міжнародних організацій в їх сучасному вигляді пов'язаний зі становленням Вестфальської системи міжнародних відносин, заснованої на принципах суверенітету нації-держави. Створення суверенних національних держав, що володіють суверенними правами обирати свій власний шлях розвитку в межах своїх кордонів з формальною рівністю і незалежністю у відносинах між собою, зумовило те, що співпраця між ними інституційно сформувалася у вигляді міжнародних організацій. Слід зауважити, перші міжнародні міждержавні організації як правовий феномен виникли лише у середині XIX ст., коли відбувалося становлення багатьох держав. Зростала потреба у міжнародному спілкуванні, що і спричинило створення постійно діючих міждержавних структур. Поява цих організацій була викликана двома взаємовиключними причинами: утворенням у результаті буржуазно-демократичних революцій суверенних держав, що намагалися здобути національну незалежність, і успіхами науково-технічної революції, що породили тенденцію до взаємозалежності та взаємопов'язаності держав.

У найширшому розумінні термін «міжнародна організація» охоплює не лише організації, членами яких є держави, а й міжнародні неурядові організації і навіть промислові і комерційні картелі. Однак найчастіше категорія «міжнародна організація» застосовується саме у розумінні «міжурядова організація». Відповідно до резолюції Економічної і Соціальної Ради ООН 288 (X) від 27 лютого 1950 року «будь-яка міжнародна організація, що не була створена відповідно до міжнародної угоди, має розглядатися як неурядова організація» [4]. Це положення було закріплено з метою уточнення правил, що стосуються консультативного статусу неурядових громадських організацій. Конвенція ООН з Морського права від 10 грудня 1982 року закріпила таке визначення міжурядових організацій: «міжнародна організація означає міжурядову організацію, утворену державами» (стаття 1 додатку IX) [13]. До міжнародних міжурядових організацій належать, наприклад, Організація Об'єднаних Націй, Організація американських держав, Євроатом, НАТО, Організація африканської єдності, Співдружність Незалежних Держав та ін.

У різний час такі відомі вчені, як Д. Анцилотті, Г. Кельзен, С. Бастід, Дж. Браєрлі, А. Ель-Еріан сформулювали дефініції міжнародної організації. Так, італійський професор міжнародного права Д. Анцилотті дає визначення, яке зводиться до того, що колективними органами (йдеться про міждержавні організації) є органи, які спільно утворені низкою держав і волевиявлення яких з позицій міжнародного права приписується колективу суб'єктів, причому на підставі цього виникають певні правові наслідки. Австрійсько-американський професор Г. Кельзен визначав міждержавну організацію як організоване міжнародне співтовариство, засноване на підставі міжнародного договору, яким передбачено створення спеціальних органів міжнародного співтовариства для виконання цілей, заради яких створюється міжнародне співтовариство. Ще один американський дослідник Гарольд К. Якобсон визначає міждержавну організацію як інституційну структуру, створену за угодою двох або декількох суверенних держав з метою проведення регулярних політичних взаємодій, підкреслюючи ту обставину, що міжурядові організації відрізняються від засобів традиційної дипломатії своєю структурою і стабільністю, а також регулярними зустрічами представників держав-членів, специфічними процедурами ухвалення рішень і наявністю постійного секретаріату або штату.

Варто згадати думку Дж. Фіцморіса, який зауважував, що поняття міжнародної організації означає колектив держав, встановлений договором, з конституцією та спільними органами, та яка виступає суб'єктом міжнародного права з правом укладати договори [11, с. 108]. Втім, у науковій літературі класичним стало визначення тих вчених, які розглядають міжнародну (міждержавну) організацію як об'єднання держав, створене на основі міжнародного договору для виконання певних цілей, що мають відповідну систему постійно діючих органів, які володіють міжнародною правосуб'єктністю і засноване відповідно до міжнародного права. Цікавим видається й підхід французького дослідника Ш. Зоргбіба, який акцентував увагу на трьох основних ознаках, притаманних міжнародній організації: політична воля до співробітництва, що зафіксована в статутних документах; існування постійного апарату, що забезпечує спадковість у розвитку організації, та автономність компетенції й рішень [10, с. 178].

Слід зазначити, що неодноразові спроби дати офіційне визначення міждержавної організації здійснювалися в рамках Комісії міжнародного права ООН. Зокрема, необхідність розробки нового визначення міжнародної організації розглядалося цією Комісією ООН при роботі над Проектом статей про відповідальність міжнародних організацій. Зі статті 2 Проекту можна зробити висновок, що міжнародна організація – це організація, що володіє міжнародною правосуб'єктністю, заснована на основі міжнародного договору або іншого документа, що відповідає міжнародному праву, членами якої поряд з державами можуть бути й інші утворення [1, с. 35]. Таким чином, в рамках ООН за основу було взято більш широке поняття, ніж «загальновизнаний суб'єкт міжнародного права», що об'єднало різних членів міжнародних міждержавних організацій формулюванням «держави та інші утворення». Варто також відзначити деякі тонкощі, які містяться в Проекті статей щодо самого визначення. Згідно із цим положенням не потрібно, щоб такі утворення мали міжнародну правосуб'єктність. Однак неприпустимо наділяти будь-яке об'єднання міжнародною правосуб'єктністю, не володіючи при цьому своєю власною. Адже, як відомо, правосуб'єктність міжурядових організацій похідна від правосуб'єктності її держав-членів. Крім того, доцільним є нормативне закріплення у проекті статті 2 про заснування міжнародної організації, терміна «instrument governed by international law» [12, с. 33]. Це підтверджує тезу, що така «організація заснована на підставі міжнародного договору або іншого документа відповідно до міжнародного права».

Міжнародні міжурядові організації поряд з державами, націями і народами борються за своє самовизначення і визнаються вторинними суб'єктами міжнародного права. Створені відповідно до спеціальних міжнародних договорів, вони мають міжнародну правосуб'єктність і чітко визначену організаційну структуру, відображають основні цілі, завдання та компетенцію та діють відповідно до норм міжнародного права. Серед особливих видів міжнародних міждержавних організацій – міжнародні правозахисні організації. Незважаючи на те, що міжнародні правозахисні інституції мають субсидіарний характер відносно національних органів захисту, вони здійснюють неабиякий вплив шляхом прийняття відповідних рішень за результатами розгляду індивідуальних звернень від жертв порушень прав та свобод. Процес звернення за захистом прав та свобод до міжнародних правозахисних організацій (інституцій) – це свого роду одна із форм активності відповідного суб'єкта права. Доцільно згадати слова відомого французького юриста XIX століття А. Есмена: «Джерело будь-якого права знаходиться в особистості, оскільки лише особистість є істота реальна, вільна та відповідальна... Кращий засіб гарантувати такий розвиток особистості – дозволити особі спрямувати його на власний розсуд, мимоволі, на свій страх та ризик аби не порушувалися права інших осіб. У забезпеченні цього вільного розвитку й полягає мета різних свобод, які й становлять особисті права». Тому особа у разі порушення її прав може обрати серед можливих та існуючих механізмів захисту той, котрий, на її думку, відновить справедливість та її порушене право чи свободу.

Визначення поняття міжнародної правозахисної організації можна вивести шляхом системного аналізу положень Віденських конвенцій «Про право договорів між державами і міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями» 1986 року та «Про право міжнародних договорів» 1969 року, відповідно до яких такі організації утворюються на основі міжнародного договору, що наділяє їх відповідними правами і обов'язками, необхідними для ухвалення рішень з певних питань, які зачіпають загальні інтереси, для здійснення цілей, що передбачені цим установчим договором. Так, можна твердити, що під міжнародною правозахисною інституцією слід розуміти міжнародне об'єднання, наділене відповідними державами і (або) іншими утвореннями власною міжнародною правосуб'єктністю, засноване на підставі міжнародного договору або іншого документа, передбаченого нормами міжнародного права, метою діяльності якого є досягнення цілей, що пов'язані із захистом прав і свобод особи, і яке, як правило, має власну систему органів, що діють на постійній основі.

Міжнародним правозахисним організаціям притаманна низка характерних ознак. Однією з їх основних ознак є наявність міжнародного договору, який укладений державами відповідно до норм міжнародного права. Договірною основою полягає в тому, що установчим актом організацій є міжнародний багатосторонній договір, який повинен відповідати нормам і загальновизнаним принципам міжнародного права, зокрема принципу *jus cogens*. Правовою основою створення міжнародної правозахисної організації є відповідний договір, який вказує на юридичну природу самої організації.

Багатосторонні міжнародно-правові акти мають певні особливості порівняно з іншими міжнародними угодами. По-перше, такі договори, конвенції надають певні права не тільки державам, що ратифікували конвенцію, але й міжнародній організації, яку було утворено відповідно до такої конвенції, хоча вона формально не є стороною відповідного багатостороннього міжнародного договору. До їх числа можна віднести право спеціалізованих установ запрошувати держави, що не є їхніми членами, приєднатися до конвенції. По-друге, тексти таких конвенцій можуть бути переглянуті не лише їхніми учасниками, але всіма членами міжнародної організації, присутніми на сесії її найвищого органу, навіть якщо вони не є учасниками конвенції. Як зазначає у зв'язку із цим М. Гнатовський, зі зростанням ролі міжнародних організацій природно, що все частіше в літературі предметом дослідження ставали не просто норми багатосторонніх міжнародних договорів, а й створені на їхній основі своєрідні «правові системи» міжнародних організацій: право ООН, право Світової організації торгівлі, право Ради Європи, право ОБСЄ, право Європейського Союзу тощо. «Правовими системами» *lato sensu* їх можна визнати насамперед тому, що вони складаються не лише з норм та принципів, а й із механізмів правотворення та правозастосування за допомогою власних нормотворчих, юрисдикційних та контрольних органів. Усі названі міжнародні організації ухвалюють власні правові акти (при цьому останнім часом не лише «м'якого», а й цілком «жорсткого» права), мають судові (або квазісудові, як у випадку СОТ) установи, що діють у їхній структурі та розглядають питання реалізації норм міжнародного права та права цих організацій (Міжнародний Суд ООН, Апеляційний орган СОТ, Європейський суд з прав людини, Суд із примирення та арбітражу ОБСЄ, Суд ЄС) [2, с. 72-73]. Отже, міжнародна правозахисна організація встановлюється багатостороннім міжнародним договором чи іншою угодою, які виконують роль її установчого акта (статуту). Прикладами таких організацій є: Організація Об'єднаних Націй, Європейський Союз, Співдружність Незалежних Держав.

Наявність певних, визначених багатостороннім міжнародним договором цілей також є однією з ознак та одночасно головним елементом міжнародної правозахисної організації. Мета визначає правомірність організації та впливає на обсяг прав і обов'язків, якими її наділяє певний міжнародний договір. Відповідно, права та обов'язки, у свою чергу, також виступають важливим елементом міжнародної організації. Таку ознаку міжнародної правозахисної організації зокрема запропонувала виокремлювати Л. Луць [3, с. 124]. У зв'язку із цим слід зауважити, що головною метою і безпосереднім обов'язком будь-якої міжнародної правозахисної інституції є здійснення заходів щодо захисту прав та свобод, гарантованих відповідними міжнародними домовленостями. Роль міжнародних правозахисних інституцій в означеній площині має допоміжний характер і стосується тих випадків, які не вдалося вирішити на національному рівні.

Важливою ознакою міжнародної правозахисної організації є її компетенція, яка проявляється через визначення у відповідному міжнародному договорі її прав і обов'язків. Причому варто зазначити, що права і обов'язки міжнародних організацій, у тому числі правозахисних, відмінні від прав і обов'язків держав-членів, оскільки є самостійними і похідними суб'єктами міжнародного права. Передусім необхідна наявність у міжнародних організацій автономної волі. Джерелом волі міжнародної організації виступає відповідний міжнародний договір, який де-факто виконує роль установчого акта, який є підсумком узгодження волевиявлення держав-учасниць. Саме наявність автономної волі дає можливість такій організації самостійно обирати засоби і способи здійснення своїх прав і обов'язків, але в межах своєї компетенції. Більш того, на підставі своєї волі міжнародні організації мають право укладати міжнародні договори, необхідні для виконання їх функцій і досягнення поставлених цілей; мають право на представництво; право на вільне виконання своїх функцій; право володіти привілеями та імунітетами тощо.

Ознакою міжнародної правозахисної організації є також наявність відповідної організаційної структури, що становить поняття міжнародної правозахисної організації і являє собою систему постійних органів, які утворюють механізм співпраці держав у рамках цієї міжнародної організації. Це є підтвердженням постійного характеру міжнародної правозахисної організації і відмінністю її від інших форм співробітництва держав. Організаційну структуру зазвичай становить постійна система органів міжнародної організації: 1) вищий орган; 2) виконавчий орган; 3) адміністративний орган; 4) комітети і комісії зі спеціальних питань. Винятком є структура Організації Об'єднаних Націй, яка включає поняття «головний орган». Головними органами ООН виступає Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Економічна і соціальна рада, Рада з опіки,

Міжнародний суд і Секретаріат – подібних головних органів немає у жодній іншій міжнародній організації.

Окремо слід зазначити, що міжнародні міжурядові організації не є наднаціональними утвореннями, які звужують суверенні права держав і встановлюють власні правила і норми міжнародного співробітництва. Навпаки, участь міжнародних міжурядових організацій надає державам допоміжну можливість утвердити свій суверенітет, узгодити необхідні дії для досягнення поставлених цілей. За допомогою міжнародних міжурядових організацій суверенітет держав ще більше набуває впливу та значення в міжнародному суспільстві. Міжнародні організації є органами співробітництва держав, вони не мають наддержавного характеру. На це звертав увагу і Міжнародний суд ООН, який неодноразово підкреслював, що в природі міжнародних організацій немає нічого такого, що дало б підстави розглядати їх як щось подібне на наддержави. Організація має лише ту компетенцію, якою її наділили держави [7].

Відомий дослідник статусу міжнародних організацій М. Мерль і його послідовники розглядають їх як акторів міжнародної гри [8]. Однак вони є вторинними акторами міжнародних відносин і їх дії значною мірою залежать від волі первинних акторів – держав. Досліджуючи місце і роль міжнародних організацій у «міжнародній грі», інший науковець – Д. Коляр виокремлює два аспекти: юридичний і політологічний. Юридично міжнародні міжурядові організації є суб'єктами міжнародного права, а з точки зору політології вони є елементом інституціоналізації сучасного світу [6, с. 66–69]. При цьому він не виокремлює «соціологічний аспект» міжнародних організацій. Загальний же висновок, до якого доходить М. Мерль і який повторює Д. Коляр, полягає в тому, що на питання, чи є міжнародні організації акторами, слід дати, скоріше, негативну, ніж позитивну відповідь. Міжнародні організації мають потребу в сторонніх силах, які повинні їх оживляти, а такими сторонніми силами є самі держави-засновниці відповідної міжнародної організації.

Таким чином, аналіз підходів, які існують у теорії і практиці, до розуміння сутності міжнародних правозахисних організацій, дозволяє зробити висновок, що на сучасному етапі можна виокремити три концепції міжнародних організацій, а саме: як інструментів реалізації спільних цілей та інтересів, місця подій і учасників [5, с. 309]. Міжнародні організації часто розглядають як інструмент, за допомогою якого держави переслідують свої власні інтереси. У результаті політичні процеси переважно відображають інтереси саме найвпливовіших держав-членів. Міжнародні організації більше нагадують арену міжнародних подій, ніж просто інструмент державної політики. У цьому сенсі міжнародні організації є постійними інститутами дипломатії переговорів, у яких держави можуть обмінюватися інформацією, засуджувати або виправдовувати певні заходи та координувати свої національні політичні стратегії. Сприйняття міжнародних організацій як арени наголошує на тому, що держави-члени є основними зацікавленими сторонами, в той час як третя концепція міжнародних організацій базується на припущенні, що держави або об'єднують, або делегують свій суверенітет для того, щоб міжнародні організації самостійно набували рис, характерних для корпоративних сторін [9, с. 67].

Висновки. Таким чином, міжнародній правозахисній організації як міжнародному об'єднанню, наділеному відповідними державами і (або) іншими утвореннями власною міжнародною правосуб'єктністю, заснованому на підставі міжнародного договору або іншого документа, передбаченого нормами міжнародного права, метою діяльності якого є досягнення цілей, що пов'язані із захистом прав і свобод особи, і яке, як правило, має власну систему органів, що діють на постійній основі, притаманні такі ознаки: 1) договірна основа, 2) наявність визначених цілей, 3) відповідна організаційна структура, 4) наявність самостійних прав та обов'язків, 5) можливість розгляду заяв від жертв порушень прав та свобод та ухвалення відповідних рішень (висновків, рекомендацій), 6) можливість впливу на державу-відповідача, що порушує права та свободи особи, 7) постійний характер діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Доклад Комиссии международного права о работе ее пятьдесят пятой сессии: докл. ООН А/58/10. Нью-Йорк: ООН, 2003. 119 с.
2. Дослідження практики Європейського суду з прав людини для визначення Національних стандартів компенсації порушення державою прав людини: інформ.-аналіт. звіт / М. Гнатівський, А. Федорова, К. Красовський, О. Власенкова. Київ: Атіка, 2011. 184 с.

3. Луць Л. Міждержавна правова система: загальнотеоретичні та міжнародно-правові аспекти. *Вісник Львівського університету. Серія: Міжнародні відносини*. 2001. Вип. 5. С. 122–128.
4. Пересмотр мероприятий по консультациям с неправительственными организациями: резолюция Эконом. и Соц. Совета ООН 288(X) от 27 февр. 1950 г. Объединенные Нации. Цифровая библиотека. URL: https://digitallibrary.un.org/record/229032/files/E_1661-RU.pdf?version=1.
5. Archer C. *International Organisations*. 3rd ed. London: New York: Routledge, 2001. 204 p.
6. Colard D. *Les Relations internationales*. Paris: Masson, 1981. 206 p.
7. Klabbers J. *An Introduction to International Institutional Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. 438 p.
8. Merle M. *Sociologie des relations internationales*. Paris: Dalloz, 1974. 424 p.
9. Moravcsik A. *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1998. 514 p.
10. Morgenthau Hans J. *Politics among Nations: the Struggle for Power and Peace / Revised by Kenneth W. Thompson*. 6 th ed. New York: McGraw-Hill, 1985. 688 p.
11. *Reparation for injuries suffered in the Service of the United Nations: I.C.J. Reports: Advisory Opinion of 11 april 1949*. P. 174–220 // International Court of Justice. URL: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/4/004-19490411-ADV-01-00-BI.pdf>.
12. *Report of the International Law Commission: Fifty-fifth session (5 May – 6 June and 7 July – 8 August 2003): Doc. UN A/58/10*. New York: United Nations, 2003. 284 p. URL: http://legal.un.org/ilc/documentation/english/reports/a_58_10.pdf.
13. *United Nations Convention on the Law of the Sea: 10 December 1982 // Oceans and Law of the Sea United Nations*. URL: http://www.un.org/Depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf.